

KÖRÖSÉNYI ANDRÁS

A funkcionalista rendszerelmélet korlátai

Válasz Pokol Béla bírálatára

Pokol Béla „Demokrácia és patronázs” című cikkemről írt bírálatára válaszomat az alábbi hat pontban foglalom össze (Pokol 1997; Körösényi 1996).

1. A bírálat szerint munkám tézise nem fogalmazható meg a funkcionalista rendszerelmélettel szemben, ugyanis az, pontosabban Pokol maga – Niklas Luhmannal is vitatkozva – már megtette nemcsak a közigazgatási-jogi alrendszer és a politikai alrendszer elválasztását, de tisztázta a köztük levő *alá-főlé rendeltségi viszonyt*: „a politika kontrollálja, programmal látja el, illetve folyamatosan átprogramozza a közigazgatást”. Csakhogy a munkám tézise és Pokol felfogása közti különbség nem ebben áll, hanem ezután következik és arra vonatkozik, hogy a politikai vezetés milyen eszközökkel rendelkezik a közigazgatás kontrollálására. Míg Pokol az egyetlen és kizárólagos eszköznek a *jogalkotást* tekinti, a depolitizált közigazgatás *joganyagon keresztül történő átprogramozhatóságáról* ír (Bihari-Pokol, 1997:71), addig „Demokrácia és patronázs” című munkám tézise szerint a politikai vezetés ezen túlmenő más, *közvetlen* eszközökkel is rendelkezik a közigazgatás irányítására és ellenőrzésére. Hiszen a közigazgatás vezetői politikusok, akiknek közvetlen *irányítási-vezetési* és részben személyzeti hatáskörük, azaz *patronázs* hatalmuk van a köztisztviselők fölött. A felső szintű közigazgatás feletti *közvetlen* politikai kontroll nélkül az alsó szintű, a hagyományos értelemben vett végrehajtást végző közigazgatás – Pokol funkcionalista-rendszerelméleti felfogása által hangsúlyozott – joganyagon keresztül történő politikai „átprogramozhatósága” sem képzelhető el. Ha csak a joganyagon keresztül lenne felettük politikai kontroll, akkor – mivel a jogszabályokat nem a politikusok, hanem a vezetésük alatt álló minisztériumok köztisztviselői készítik – a köz-

igazgatást a köztisztviselők kontrollálnák, azaz politikai vezetés és közigazgatás között nem lenne alá-fölé rendeltség.

2. Pokol bírálatának második pontja szerint a tisztán politikusi és köztisztviselői szerepek, pozíciók között – az írásomban kifejtettekkel ellentétben – nem lehet találni egy közvetítő „*politikai hivatalnok*” réteget. Egy ilyen réteg létének feltételezéséhez csak tévedések sorozatán át juthattam. Így a politikai hivatalnok Németországban sem létezik, mivel ő tanulmányai során ilyennel nem találkozott. Ez utóbbi persze lehetséges, de – hogy Pokol fordulatával éljek – csak azért, mert a kérdés szakirodalmát csak részlegesen ismeri. Hiszen a *politischer Beamte*, azaz a politikai hivatalnok bevett fogalom a politika és közigazgatás (politikuskok-köztisztviselők) viszonyát vizsgáló államjogi, közigazgatási, politikai szociológiai és történeti irodalomban egyaránt. Használja többek között Armin (1984:365), Beyme (1993:303), Dyson (1979:133), Mayntz (1985:197), Nipperdey (1995:135), Rudzio (1991:281), Thieme (1967:46), és bizony – de erre majd külön kitérek – ugyanebben az értelemben használja Weber is (1970).

Bírálóm szerint tévedésemet mutatja az is, hogy cikkemben egyetlen egy konkrét példa sincs megnevezve a mai Német Szövetségi Köztársaságból a politikai hivatalnok figurájának illusztrálására. Pokolnak ez a megjegyzése arra utal, hogy a bírálatának tárgyául választott cikket nem olvasta alaposan, hiszen elkerülte figyelmét, hogy az NSZK tekintetében a politikai hivatalnokok köréből abban pontosan kettő konkrétan is meg van nevezve: a szövetségi minisztériumi *állandítkárok* (a magyar megnevezéssel közigazgatási államtitkárok) és az *osztályvezetők* köre, amely 1991-ben pontosan 156 pozíciót jelentett (Körösényi 1996:51). Ide tartoznak továbbá a nagykövetek, követek, konzulok, a szövetségi alkotmányvédő hivatal és a szövetségi hírügyénység vezetői, a szövetségi kormány sajtó és információs hivatalának vezetője, helyettese és szóvivője, a szövetségi főállománygyász, a Bundestag és Bundesrat igazgatója, és még mások is (Bundesbeamtenengesetz 36§ és 176§), hogy csak a szövetségi kancellár patronázs hatalmába tartozó pozíciókat említsük.

3. De mit is jelent a német politikai hivatalnok bírálóm számára ismeretlen fogalma? Olyan *köztisztviselői* pozíciót birtokló hivatalnokokról van szó – körük törvény által meghatározott –, akik a kormány politikai érdekeinek megfelelően pozícióikból bármikor és – ellentétben a többi köztisztviselővel – külön indoklás nélkül elmozdíthatók és rendelkezési vagy (ideiglenes) nyugállományba helyezhetők (Bundesrechtsrahmengesetz 31 §). Ez különbözik a francia és belga kabinetrendszerétől, hiszen nem a miniszter személyes stábjának tagjairól, hanem a közigazgatási hierarchiába beletartozó pozíciókról van szó, továbbá a politikai hivatalnoki pozícióba csak megfelelő egyetemi végzettséggel, szakképzettséggel, előmenetellel rendelkező köztisztviselő nevezhető ki. A „politikai köztisztviselő” nem a bonni köztársaság közigazgatásának újítása, hanem a porosz közszolgálatban alakult ki a 19. század közepén és onnan terjedt el a

német tartományok többségében, illetve a német egység megteremtése után „össznémet” szinten (Wunder 1986). A politikai hivatalnokok az NSZK-ban a közszolgálat olyan önálló szolgálati csoportját (Dienstgruppe) alkotják, amelynek közszolgálati jogviszonya speciálisan szabályozott és a szövetségi költségvetésben külön tételként szerepel (Rudzio 1991:284). A politikai hivatalnoki státus nemcsak szövetségi szinten, de a legtöbb német tartományban is intézményesült. Hessen tartományban például a következő köztisztviselői pozíciók számítanak ide: államtitkárok, megyei „prefektusok” (Regierungspräsidenten), rendőrfőnökök, az alkotmányvédő hivatal vezetője, államügyész, minisztériumi sajtótitkárok és kabinetfőnökök és a miniszterek személyes referensei, a tartományi politikai oktatási központ vezetője és a Landtag frakcióinak tisztviselő munkatársai (Rudzio 1991:284; Landesbeamtenengesetz 57§). A patronázs jelensége természetesen az NSZK-ban sem korlátozódik a politikai hivatalnokok körére; ez utóbbiak sajátossága abban ragadható meg, hogy esetükben a politikai bizalom, illetve lojalitás szempontja *jogilag is formalizált* normává vált.

4. A német „politikai hivatalnok” pozíció 19. századi előtörténetéből következik, hogy bírálóm Weber-hivatkozása is téves: az „irányító politikus” és a „politikai hivatalnok” alakja ugyanis Webernél sem szinonimák. Az „irányító politikus”, aki fokozatosan átveszi az uralkodótól a politikai felelősséget, Webernél az uralkodó által kinevezett minisztereket jelenti, akik a Weber munkássága idején fennálló német császárságban – ahol még nem alakult ki a parlamentáris kormányzat – értelemszerűen hivatalnokminiszterek (Weber 1970:396-398). Ezek a hivatalnokokból lett politikusok azonban Webernél sem „politikai hivatalnokok”, miként az ezt követő weberi eszmefuttatás nyilvánvalóvá teszi (Weber 1970:399). A politikai hivatalnokok olyan, a kormány, illetve a miniszterek által kinevezett és szolgálatot teljesítő köztisztviselők, akiktől nemcsak az állam, de a *kormány iránti politikai lojalitást* is elvárják, és akiknek – írja Weber – kötelességük, hogy „képviseljék a kormány politikáját”.¹ Weber a porosz politikai hivatalnok rendszert a francia prefektus rendszerhez hasonlítja, továbbá utal Putkammer porosz belügyminiszter 1882-es, politikai hivatalnokokra vonatkozó rendeletére is. Szembeállítja továbbá a szakhivatalnoki képzettséggel és karrierúttal rendelkező politikai hivatalnokokat a politikai apparátus főnökeivel, a miniszterekkel, akiknek kinevezése pusztán politikai: semmilyen végzettséghez és szakképesítéshez nem kötött (Weber 1970:399). Ebben persze semmi rendkívüli nincsen, hiszen Weber munkássága idején a „politikai hivatalnokok” intézménye Poroszországban már fél évszázados múltra tekintett vissza. Az 1849 és 1852-es porosz köztisztviselői fegyelmi törvény szerint a politikai hivatalnokok körébe tartoztak a minisztériumi igazgatók, államtitkárok (Unterstaatssekretäre), a „tartományi”, „megyei” és „járásai” közigazgatás vezetői (Ober- und Regierungspräsidenten, Landrate), a katonai intendánsok, az államügyészek, a rendőrfőnökök és a nagykövetek (Wunder 1986:90). Weber tehát

ugyanazokról a politikai hivatalnokokról írt, akiknek politikus és szakhivatalnok között elhelyezkedő figuráját cikkem is vizsgálta.

5. Pokol bírálatának további tétele, hogy a „politikai hivatalnok” figurájának felállításával a miniszteri felsőbürokrácia politikai célzatú cseréjét *illegális* praktikákból *legális* gyakorlattá értelmezem át. Ezzel kapcsolatban először is le kell szögezni azt az egyébként nyilvánvaló tényt, hogy munkám politikatudományi jellegű, s elsőrendű feladatomban nem a jogi jellegű értékelést tekintetem. Fel kell továbbá hívnom a figyelmet arra a szintén közismert összefüggésre, hogy ami jogilag nem formalizált, az még nem illegális, és ami illegális, az is érdemes tudományos vizsgálatra. Mindamellet bírálóm téved: a politikai patronáznak semmi köze sincs pl. a korrupcióhoz. A patronázs nem illegális intézmény, hanem a hivatalban lévő politikusok részben jogilag rögzített, részben nem rögzített hátszínnyel nyugszik. (A német politikai hivatalnokok esetében azt is láthattuk, hogy bizony az ő politikai célzatú cseréjük nemhogy nem illegális, de a pozitív jog által is rögzített jogi norma része. De ezzel megegyező a francia és belga miniszteri kabinet-rendszer éppen bírálóm által felhozott példája is.)

6. Pokol szerint a politikusi és hivatalnoki szerepek sajátosságaival egyaránt rendelkező „*mandarinok*”, politikai hivatalnokok – az alrendszerek elválásának teóriájához nem illeszkedő – „*öszvér*” figurája nem létezik: kiiktatását úgy oldja meg, hogy egyszerűen politikusnak nevezi őket, pozícióikat pedig kinevezéssel megszerezhető politikai pozícióknak tekinti. A példaként felhozott francia/belga miniszteri kabinettagokat, akik „máskülönben főhivatásban közhivatalnokok egy másik minisztériumban”, egy időre pedig politikusi posztot töltenek be (egy másik minisztériumban), bizony csak Pokol sorolja be egyszerűen a *politikusok* közé. Ezzel az elegáns megoldással az alrendszerek elválásának elméleti követelménye – papíron – bizonyára teljesül, a politikusok és köztisztviselők közti viszony évszázados problematikája azonban zárójelbe kerül.

A funkcionalista rendszerelmélet alrendszerek elválásáról felállított teoretikus tézisének megvan a maga helye a társadalomelméletben. Az állam- és politikatudomány, a politikai szociológia és – mint Gajduschek György (1994) Pokol Béla közigazgatás-konceptiójáról korábban írt alapos bírálat jelezte – a közigazgatás-tudomány területén azonban csak kevés alkalmas verifikálható összefüggések, megállapítások feltárására és elemzésére. Pokol Béla munkámról írt bírálat legalábbis erre utal.

JEGYZET

¹ A köztisztviselők politikai lojalitása tekintetében Poroszországban a 19. század közepén létrejött egy Németországban máig élő hármas követelményrendszer. 1. A politikailag megbízhatatlanok, az „alkotmányellenes” politikai nézeteket vallók, akiknek az állammal szembeni lojalitása is kétséges, nem tölthetnek be köztisztviselői (Beamten) pozíciót. Ebbe a körbe tartoztak pl. a 19. század végén a szociáldemokraták, vagy később, az 1972-es rendelet szerint a politikai radikálisok és a kommunisták. 2. A köztisztviselőktől az alkotmány és az állam iránti lojalitást (pl. eskü) megkövetelték, de a „kormánypártiságot” nem. 3. A politikai hivatalnokoktól a közhivatalnoki fegyelmi jog nemcsak az állam, de a mindenkori kormánypolitika iránti lojalitást és annak aktív támogatását is megkövetelte és megköveteli. (Wunder 1986:90)

HIVATKOZÁSOK

- Armin, H. H. von 1984. Staatslehre der Bundesrepublik Deutschland. Verlag Vahlen
- Beyme, K. von 1993. Das politische System der Bundesrepublik Deutschland nach der Vereinigung. München: Piper
- Bihari M.–Pokol B. 1992. Politológia. Budapest: Universitas
- Dyson, K. 1979. Die westdeutsche „Parteibuch“-Verwaltung. Die Verwaltung, 2, 129–160.
- Gajdusчек Gy. 1994. Kritikai megjegyzések Pokol Béla közigazgatás-felfogásához. *Szociológiai Szemle*, 1, 147–154.
- Körösényi A. 1996. Demokrácia és patronázs. *Politikatudományi Szemle*, 4.
- Nipperdey, T. 1995. Deutsche Geschichte 1866–1918. München: C. H. Beck
- Mayntz, R. 1985. Soziologie der öffentlichen Verwaltung. Heidelberg: Müller
- Pokol B. 1997. A politikai patronázs fogalmának kiterjesztése ellen. *Politikatudományi Szemle*, jelen kötet
- Rudzio, W., 1991. Das politische System der Bundesrepublik Deutschland. Opladen, Leske + Budrich
- Thieme, W. 1967. Verwaltungslehre. Köln: Carl Heymanns
- Weber, M. 1970. Állam, politika, tudomány. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó
- Wunder, B. 1986. Geschichte der Bürokratie in Deutschland. Frankfurt: Suhrkamp

GYÓRFI TAMÁS

Az alapjogi réteg problémája

Válasz Pokol Bélának

Hadd bocsássam előre, hogy Pokol Béla *A jog szerkezete* című munkáját a kortárs magyar jogelmélet egyik legeredetibb, s leginkább gondolatgazdag munkájának tartom, mely számos régi jogfilozófiai problémát új fényben világított meg számomra, és továbbgondolásukra ösztönzött. Nem tudok azonban azonosulni e mű többretegű jogkoncepciójával, mert az alapfogalmait végig nem gondoltam tartom. Természetesen e válasz keretei csak néhány vázlatos megjegyzésre adnak lehetőséget, részletes kritikára nem. Pokol Béla hozzászólásában egyrészt amiatt kritizál, hogy félreértem az elméletét, s ahol ő a jog szövegrétegéről beszél, ott én a jog szabályrétegéről, a jogelveket pedig, legalábbis amit e fogalmon ért, ő a jog szövegrétegehez sorolja, én viszont az alapjogokat jogelveknek tekintem. Valóban úgy gondolom, hogy e többretegű jog alapfogalmai „csúszkálnak”, és Pokol Béla nem definiálja kellő pontossággal, hogy mit is ért az egyes jogrétegeken. Az egyik jogréteg kapcsán például hol a jog szövegrétegéről beszél, hol a jogalkotási szféráról (Pokol 1991:37)¹, hol a politikai vagy parlamenti törvényhozásról (113, 119, 121.). Hasonlóképpen „mozog” az alapjogi réteg fogalma: a szerző egyszer alapjogi alkotmánybíráskodásról, máskor alapjogi rétegről, megint máskor az alapjogi elvek rétegéről beszél. Fontosabb azonban, hogy kritikájában Pokol Béla elhatárolja magát attól a nézettől, amelyet neki tulajdonítok, nevezetesen, hogy az alapjogokat jogelvek tartalmazzák. Ezzel szemben *A jog szerkezetében* – kérném mind kritikusomat, mind az olvasót, lapozzák fel, mondjuk a mű 113. (utolsó bekezdés), 116. (negyedik bekezdés) és 43. oldalait – éppen az alapjogok jogelvi jellegét hangsúlyozza. E szöveghelyeket alapul véve viszont jó okkal állítottam párhuzamba a jogelveket a szabályokkal² (ennek az összevetésnek legalább plauzibilitása van), hiszen a jogel-

veket, a normák egyik fajtáját értelmetlen párba állítani a normák szövegével *általában*.³ Ugyanezt a megkülönböztetést alkalmazza egyébként kritikáim is (116, negyedik bekezdés), és lényegében az ott elhangzott érvet ismétli meg más terminológiával fenti válasza második részében. De fogadjuk el, hogy Pokol Béla mai, autentikus álláspontja az, amit kritikájában leír. Még mindig marad a kérdés: mit bizonyít ez, s hogyan cáfolja az én álláspontomat? Tanulmányomban azt állítottam, hogy az alapjogokat tartalmazó normáknak és a jog egyéb normáinak értelmezése között pusztán fokozati, s nem logikai különbség létezik, ezért *ebből a szempontból* nem lehet önálló alapjogi rétegről beszélni. Ezt részben éppen arra alapozom – szemben a Pokol Béla által nekem tulajdonított állásponttal, miszerint az alapjogok jogelvek –, hogy a jogelvek (mint normák) és az alapjogok (mint normák alatti pozíciók) között a kapcsolat esetleges, illetve a jogelvek nem csak alapjogokat tartalmazhatnak. Állításomra, miszerint az értelmezésben nem létezik logikai különbség, Pokol Béla nem ad semmilyen cáfolatot. A jog szabály- és szövegrétegének összekeveréséből „egyenes út vezet az önálló alapjogi réteg létezésének tagadásáig” – írja. Én nem látom ezt az egyenes utat, véleményem szerint ez *non sequitur*. De ettől függetlenül létezik-e önálló alapjogi réteg? Bizonyos értelemben természetesen igen, ezt tanulmányomban sem tagadtam (Gyórfi 1996a: 69–70). Amit tagadtam, az az, hogy ez a réteg éppen a jog szövegrétegétől, a jogdogmatikától, s a bírói kazuisztikától lenne értelmesen megkülönböztethető. E többrétegű jogkoncepció alapfogalmai véleményem szerint azért problematikusak, mert két vagy több jelenség esetleges és nem kizárólagos kapcsolatát a szerző fogalomképzésével (pl.: alapjogi réteg) az analitikus szükségszerűség rangjára kívánja emelni, majd fogalmát adottnak véve, immár nem egynemű dolgokat vet össze, s különböztet meg egymástól. Olyan ez, mintha az alma színét állítanánk szembe a körte formájával. Az *alkotmányos* jogokat *tárgyuk*, illetve a *jogforrási hierarchiában* elfoglalt helyük szerint szembe lehet állítani *más jogokkal*, a *jogokat* más *jogi pozíciókkal*. Hasznos megkülönböztetéshez jutunk akkor is, ha a jog egyes területeit a *jogot alkotó szervek* alapján különböztetjük meg, például bírói jog, parlamenti jogalkotás, alkotmánybírói jog. Pokol Béla azonban nyilván valamilyen alapvetőbb különbségre gondol, hiszen ellenkező esetben elég lenne a jogforrás jól bevett fogalma, s nem kellene a jogréteg terminusát bevezetni. Az alapjogi rétegnek a fentebb felsorolt jogrétegekkel való szembeállítását azt sugallja, hogy az alapjogoknak nincs szövegrétege, illetve nem létezik alapjogi dogmatika, ám ez aligha védhető álláspont, s Pokol Béla sem igen fogadná el.

Kritikája második részében Pokol Béla az európai és az amerikai alkotmánybíráskodás különbségét hangsúlyozza. Kissé sarkítottan érzem a két jogrendszer szembeállítását, hiszen a kontinentális felsőbíróságok egyedi ügyben hozott döntéseinek is van normatív ereje, még ha ez nem is olyan, mint a *stare decisis* elve.⁴ Másrészt az amerikai alkotmánybíráskodás is – hiába feltételez egyedi jogvitát – *nor-*

mák alkotmányosságát bírálja el. De ha igaz lenne is ez a különbség, mire érv ez? Egy állítást látok erre alapozhatónak, nevezetesen, amikor kritikusom azt mondja, hogy jogtalanul transzponálok az aktivista/nem aktivista alkotmánybírói stílust a nehéz esetek döntésének vállalása/ettől való tartózkodás különbségévé, mivel a kontinentális bíróságok a nehéz esetekben is egyedi ügyekben döntenek. Érvelésem azonban pont fordítva halad, mint azt Pokol Béla állítja: nem az alkotmánybírói aktivizmus valamely eleve adott fogalmát alkalmazom a nehéz esetek problémájára, s terjesztem ki jogtalanul az egyedi ügyekben döntő kontinentális bíróságokra is, hanem a nehéz esetek döntésének vállalását, kritikušommal teljesen egybehangzóan, éppen akkor és azért tekintem politikai tevékenységnek, amennyiben az ilyen döntésnek normatív ereje van. (Ennek teljesen explicit megfogalmazását lásd Györfi 1996a: 64, negyedik bekezdés.)

Harmadrészt Pokol Béla kritizálja azt a legitimációs érvet, amivel a nehéz esetek alkotmánybírói eldöntését támasztom alá. Álláspontom védelmére hadd hozzam fel, hogy a kérdés kétszer merül fel tanulmányomban (Györfi 1996: 73; illetve 87–89), s a második alkalommal az általa idézett egy mondatnál jóval bővebben kitérek a problémára, s további legitimációs érveket is említek, amilyen az alaposabb indokolás, a koherensebb döntési eljárás, s a gondolati konzisztencia követelménye. Mindazonáltal ebben a kérdésben igaza van Pokol Bélának, s elfogadom, hogy tanulmányom csak a leggyakoribb érvek említésére szorítkozik, s továbbgondolásra szorul e tekintetben.

Végül hadd reagáljak arra, hogy álláspontom patronálja-e az aktivizmust. Tanulmányom egyik állítása éppen az volt, hogy különböző típusú aktivizmusok léteznek, és ezek között nincs szükségszerű összefüggés. Elemzésem kiindulópontja az volt továbbá, hogy létezik az Alkotmánybíróság, és nem foglalkozom általában azzal a kérdéssel, hogy mi legitimálja azt (Györfi 1996: 64). Ennek kérdését nyitva hagyva arra kívántam a választ keresni, hogy ha van Alkotmánybíróság, akkor hogyan lehet elvi alapon határvonalat húzni megfelelő és nem megfelelő tevékenysége között, hogyan lehet a minden alkotmánybíráskodással együtt járó szükségszerű aktivizmust a túlzott politizálástól elválasztani. Ami az aktivizmus első értelmét illeti, valóban úgy látom, hogy ha az AB egyáltalán nem dönthetne el nehéz eseteket, akkor felesleges lenne a létezése. Ami az aktivizmus második és harmadik értelemben vett fogalmát illeti, kényszerű aktivistának vallom magam, nem látok ugyanis elvi alapon megvonható határvonalat, hogy hogyan és milyen nehéz eseteket kellene eldöntenie a bíróságnak. Ez az álláspontom a tanulmányban ismertetett konceptuális érveken nyugszik, amelyek függetlenek a Pokol Béla által kritizált normatív érvtől. Végül ami a negyedik értelemben vett aktivizmust illeti, magam is több fenntartást fogalmaztam már meg az AB gyakorlatával kapcsolatban (lásd Györfi 1996b; 1996c).

JEGYZETEK

- ¹ A továbbiakban, ahol csak oldalszámot jelölünk, erre a műre történik a hivatkozás.
- ² A szabályréteg olvasat megengedettsége melletti közvetett érvem, hogy amikor a szerző a jogot a törvényszövegre szűkítő törvénytudó felfogásokról beszél, egy sor olyan gondolkodót citál, akik nem a jog szövegét, hanem a szöveg által hordozott értelmet, nevezetesen a parancsot (Austin), a normát (Kelsen), illetve a szabályt (Hart) teszik meg elemzésük alapfogalmaikká (Györfi 1996a: 37-40, illetve Pokol 1994: 6). Itt tehát a szöveg és a norma szétválasztásának nem tulajdonít jelentőséget a szerző.
- ³ Hasonlóképpen aggályosnak tartom a jogelvet a jog szövegrétegéhez sorolni, hiszen ha fontos a szöveg és az általa hordozott értelem, a norma megkülönböztetése, mint ahogy válaszában Pokol Béla hangsúlyozza, akkor a jog szövegrétegének is legfeljebb a jogelvet szövegrétege, s nem maguk a jogelvet képezhetik a részét.
- ⁴ Lásd D. N. MacCormick-S. S. Robert 1991. *Interpreting Statutes. A Comparative Study*. Aldershot: Dartmouth 487-490.

HIVATKOZÁSOK

- Györfi Tamás 1996a Az Alkotmánybíróság politikai szerepe. Gondolatok a bírói aktivizmus fogalmának hasznosságáról. *Politikatudományi Szemle*, 4.
- 1996b A diszkrimináció tilalma: egy különleges státusú jog. *Jogtudományi Közöny*, 7-8.
- 1996c. A politika a jog fogságában: az alkotmánybíráskodás következményei In: *Előadások a jogelmélet köréből*. Egyetemi jegyzet. Szerkesztette Szabó Miklós. Miskolc, 123-143.
- Pokol Béla 1991. *A jog szerkezete*. Budapest: Gondolat Kiadó – Felsőoktatási Koordinációs Iroda
- 1994. *Jogbölcseleti vizsgálódások*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

